

TEA CONC

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

E-mail: tconc@ffzg.hrStručni rad
UDK:94-051:004(091)
021.7:004.738.5

Elektronički izvori znanstvenih informacija za povjesničare i uloga knjižnica u podršci znanstvenome radu

Rad opisuje specifičnosti istraživačkog rada humanističkih znanstvenika s naglaskom na potragu za znanstvenom literaturom te objašnjava zašto su humanisti nešto kasnije od drugih znanstvenika započeli koristiti elektroničke znanstvene izvore. Autorica donosi klasifikaciju elektroničkih izvora za povjesničare i raspravlja o najvažnijim predstavnicima svake vrste e-izvora, njihovim prednostima i ograničenjima. Nadalje, upućuje na znanstvene knjižnice (opće-znanstvene, visokoškolske, specijalne) kao mjesta koja stvaraju svoje elektroničke zbirke, osiguravaju pristup drugim elektroničkim zbirkama i humanistima nude i tradicionalne i nove usluge kao pomoć u snalaženju u suvremenom informacijskom okruženju.

Ključne riječi: elektronički znanstveni izvori, e-izvori, povijest, povjesničari, humanistika, pronalazjenje informacija, znanstvena literatura, znanstvene knjižnice, slobodni pristup znanstvenim informacijama

Uvod

Današnji se život sve više odigrava u elektroničkom okruženju. Informacijsko-komunikacijska tehnologija duboko se ukorijenila i u tradicionalnim ljudskim djelatnostima kao što su znanost i obrazovanje. Znanost nezadrživo napreduje prema svojoj suvremenoj inačici, e-znanosti, koju karakteriziraju tri važne tendencije. Prva je veliko povećanje ukupnog broja znanstvenih radova. Nadalje, sve je više znanstvene literature trenutačno dostupno, ali je paralelno i sve više podataka o radovima koji iz mnogih razloga nisu jednostavno dostupni. Konačno, informacijsko-komunikacijsku tehnologiju nije moguće zaobići niti u jednoj od faza znanstvenog procesa (istraživanje, pronalazak literature, pisanje, citiranje i objava rezultata) kao niti u nastavi.

Istovremeno, suprotno prevladavajućim mišljenjima s početka *informacijske ere* i neprekidnim naporima institucija koje se bave organizacijom informacija, raste i količina informacijskoga nereda koja kod znanstvenika može izazvati osjećaj izgubljenosti. Humanistički su znanstvenici zbog prirode svojeg istraživačkog rada i mehanizama znanstvene komunikacije, među posljednjima krenuli u osvajanje ovoga

novoga *informacijskoga brda*. Stoga im je u tome potrebna veća podrška specijaliziranih institucija (knjižnica, arhiva itd.) nego što je to kod drugih grupa znanstvenika. Nužno je osposobiti ih da se što bolje snalaze u tom virtualnom okruženju, uspješno kombiniraju tradicionalne i suvremene izvore znanstvenih informacija te iskoriste sve mogućnosti koje im suvremena informacijsko-komunikacijska tehnologija pruža u podizanju kvalitete znanstvenog rada.

Otkrivanje znanstvenih izvora, osiguravanje njihove dostupnosti, vrednovanje i odabir te pomoć pri snalaženju u njihovom korištenju, aktivnosti su kojima znanstvene knjižnice (opće-znanstvene, visokoškolske i specijalne) oduvijek podupiru znanstveno-istraživački rad humanista. U elektroničkom okruženju te su zadaće ostale iste, ali s proširenim djelokrugom koji zahtijeva novi pristup i nove usluge.

Rad se bavi prvenstveno povjesničarima, govori o njihovim znanstvenim metodama i načinima potrage za izvorima i literaturom. U dijelu rada fokus je na humanistici općenito jer je sve ono što vrijedi za povjesničare primjenjivo na sve humanističke discipline koje su međusobno mnogo povezanije (interdisciplinarnost!) nego što je to slučaj među, primjerice, prirodnim znanostima. Konkretni e-izvori koji se ovdje spominju također su zanimljivi svim humanistima, ali je fokus stavljen na povijesne znanosti jer nije moguće u jednome radu donijeti najvažnije izvore za sve humanističke discipline.

Terminološka određenja

Na početku je potrebno razjasniti neke osnovne termine. U radu se preklapaju područje historijske znanosti i područje informacijskih znanosti, govori se i o tradicionalnom pristupu humanističkom istraživanju, ali i o trendovima. Da ne bi došlo do terminološke zbrke, valja naglasiti da rad barata terminom *izvor* u dva značenja: jedno su povijesni izvori u užem smislu s naglaskom na pisane izvore,¹ a drugo su izvori znanstvenih informacija u širem smislu. Najšire određenje pojma *elektronički izvori za povjesničare* odnosi se na sve navedeno uključujući i neznanstvene izvore kao što su, primjerice, internetske stranice s popularnoznanstvenim i/ili nastavnim materijalima. Rad se, međutim, primarno bavi znanstvenim e-izvorima za povjesničare, i to onima kojima se pristupa preko Interneta.

Tradicionalni historiografski termini su *primarni* i *sekundarni izvori* od kojih svaki može postojati i u elektroničkom obliku. Tako primarni izvori mogu biti tradicionalni, tiskani (npr. novine, arhivski dokumenti) ili elektronički, odnosno digitalni (npr. e-zbirke arhivske građe ili e-zbirke digitaliziranih novina). Sekundarni izvori također mogu biti digitalni, digitalizirani ili tiskani.

Tehnički pojam *baze podataka* neprecizno se koristi kada se misli prvenstveno na elektroničke zbirke e-časopisa i/ili e-knjiga velikih izdavača (kao što je primjerice

1 Vidi Zrinka Nikolić Jakus, *Uvod u studij povijesti*. 2. dopunjeno izd. (Zagreb: Leykam international, 2012), 15.

JSTOR). Iako to u svojoj osnovi jesu baze podataka, kao što to jesu i knjižnični katalozi, autorica ovog rada se zalaže za korištenje preciznijih termina kao što su *zbirka elektroničkih izvora*, *zbirka elektroničkih časopisa*, *elektronički institucionalni repozitoriji*, *bibliografske baze*, *citatne bibliografske baze* i sl.. Smatra da točnije korištenje termina doprinosi boljem razumijevanju ovih izvora i njihove unutarnje strukture. U znanstvenoj zajednici, naime, često izostaje temeljito razumijevanje ovih pojmova, što posljedično povećava strah ili nelagodu kod znanstvenika pred koje se postavlja imperativ korištenja elektroničkih izvora.

Termin *dokument* može se koristiti u historiografskom smislu kao predmet proučavanja, a isto tako može se koristiti u drugom kontekstu u općenitijem smislu bilo koje građe ili računalne datoteke (arhivistički).

Konačno, važna je razlika između *digitalnog* i *digitaliziranog*: digitalno je ono što je izvorno nastalo u elektroničkome obliku (eng. *born digitally*). To su danas, recimo, suvremeni dokumenti, e-članci, e-knjige itd. Digitalizirani su dokumenti, pak, nastali postupkom digitalizacije, prenošenja iz analognog u digitalni format, odnosno na digitalni medij. Možda se na prvi pogled razlika među ovim dvjema vrstama dokumenata čini nevažnom. No podatak o tome na koji je način elektronički dokument nastao, odnosno činjenica da negdje postoji i njegova analogna inačica, može nam mnogo reći o okolnostima u kojima je dokument nastao te vjerodostojnosti i pouzdanosti njegova sadržaja.

Karakteristike humanističke literature i istraživačkog rada

Povjesničari, pa i humanisti općenito, još su i danas na glasu kao *papirnato* usmjereni znanstvenici. Smatra se da će oni prije izabrati izvor na tradicionalnome mediju od digitalnoga izvora i da se slabo snalaze u elektroničkome okruženju (elektronička korespondencija, poznavanje elektroničkih znanstvenih izvora, korištenje raznih računalnih programa, multimedijalnih sadržaja itd). Međutim, nedavne studije pokazuju da, premda i dalje logika njihova posla – istraživanja i pisanja – ostaje slična kao i ranije, humanisti sve manje zaostaju za drugim znanstvenicima u korištenju informacijskih tehnologija. Oni sve više hvataju korak s trendovima, mijenjaju svoj način traganja za informacijama i shvaćaju da im suvremene tehnologije olakšavaju posao.²

Razlozi njihova, uvjetno rečeno, prvotnog zaostajanja u korištenju informacijsko-komunikacijske tehnologije vrlo su konkretni i imaju svoje uporište u načinu istraživanja i znanstvenoga rada, kao i karakteristikama humanističke znanstvene produkcije te komunikacije.

2 Muhammad Tahir, Khalid Mahmood i Farzana Shafique, „Use of Electronic Information Resources and Facilities by Humanities Scholars“, *The Electronic Library* 28/1 (February 16, 2010): 122–36, doi:10.1108/02640471011023423, 133.

Znanstveni rad u humanistici podrazumijeva paralelan rad na izvornoj građi (izvorima – materijalima iz nekog povijesnog vremena) i literaturi o toj temi.³ Humanističko istraživanje ne odvija se u laboratoriju kao u prirodnim znanostima. Humanisti dio vremena provode na terenu gdje prikupljaju izvorne sadržaje, ali daleko najviše rada obavljaju u knjižnicama i arhivima, specijaliziranim institucijama koje imaju dugu tradiciju čuvanja humanističkih izvora i paralelnog razvoja zbirke potrebnih za humanistička istraživanja. U procesu znanstvenog rada, humanist interpretira i prevrednuje tradiciju te izvorni doprinos znači nove spoznaje temeljene na postojećim ili novootkrivenim povijesnim izvorima i postojećim radovima i raspravama.⁴ Tako je, prema Nikolić, suvremeno poimanje povijesti ili historije stalna rasprava i interpretacija.⁵ Novi autor pritom ulazi u dijalog sa svim drugim radovima na istu temu što podrazumijeva rad na svim vrstama građe: izvornoj građi (kamenim ulomcima, arhivskim spisima, zvučnim zapisima i sl.), monografskoj građi, znanstvenim člancima objavljenima u časopisima ili u zbornicima s konferencija, kao i neobjavljenim ocjenskim radovima.

Znanstvena se komunikacija u humanistici odvija na svim svjetskim jezicima. Iako šira dostupnost i univerzalna razumljivost znanstvenih sadržaja na engleskom doprinosi njihovom sve većem korištenju i sve većem utjecaju, humanistika još uvijek uspijeva sačuvati zastupljenost ostalih, prvenstveno nacionalnih jezika. To se osobito odnosi na radove o temama od lokalnog značaja. Vrlo je važno da autori budu svjesni kojoj se točno publici obraćaju te da su informirani o tome što jezik na kojemu pišu i publikacije u kojima objavljuju znače za njihovu znanstvenu karijeru, odjek njihovih publikacija i, konačno, njihov znanstveni ugled.

Humanistička je literatura, kao sredstvo znanstvene komunikacije, puno šarolikija od, primjerice, literature u biomedicini ili prirodnim znanostima. Tamo je osnovno sredstvo znanstvene komunikacije znanstveni članak u časopisu, dinamika objavljivanja je drugačija i zbog velike količine sve novijih spoznaja stariji radovi brzo zastarijevaju, a nova saznanja se nadograđuju na prethodna čime ih istovremeno i nadilaze. Područja istraživanja prirodnih znanosti razvijaju se vrlo brzo i znatno drugačijom logikom nego područja humanističkih istraživanja gdje ne postoji pravocrtan napredak u spoznajama. Primjer *literature koja zastarijeva* jest i građa iz informacijskih znanosti (koje pripadaju u područje društvenih znanosti), a time i knjižničarstva gdje vrijedi koristiti tek radove nastale u posljednjih nekoliko godina jer siloviti razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije utječe na promjenu ponašanja ispitanika gotovo na mjesečnoj bazi.

Što se tiče informacijskog ponašanja povjesničara, mnogi autori iznose teoriju da povjesničari koriste tražilice i bibliografske izvore te sekundarne elektroničke izvore

3 Nikolić Jakus, *Uvod u studij povijesti*, 24.

4 Tahir, Mahmood i Shafique, „Use of Electronic Information Resources...“, 123; Suzana Sukovic, „Convergent Flows: Humanities Scholars and Their Interactions with Electronic Texts“, *The Library Quarterly* 78/3 (July 2008): 263–84, doi:10.1086/588444, 264.

5 Nikolić, *Uvod u studij povijesti*, 11.

u svojem radu, a izbjegavaju primarne elektroničke izvore, koje ipak radije žele vidjeti uživo, bez obzira gdje se oni nalazili.⁶ Spoznaje o novoj literaturi, naime, kod njih i dalje najčešće proizlaze iz referenci pročitane.⁷ Unatoč tome, vjeruju da će im u budućnosti elektronički izvori biti od koristi.⁸ Zbog gore opisanih znanstvenih informacijskih potreba humanista, oni su tradicionalno naviknuti dolaziti u knjižnice (i druge srodne institucije) po građu za istraživanja, što su nastavili činiti i u digitalnome dobu.

Upravo se u knjižnicama (osim u kontaktima s kolegama) humanisti najčešće upoznaju s postojanjem elektroničkih znanstvenih izvora i susreću sa suvremenim knjižničnim uslugama koje osiguravaju pristup građi i nude pomoć i edukaciju pri snalaženju. Današnje humanističke knjižnice i dalje razvijaju zbirke na tradicionalnim medijima, ali posjeduju i sve više elektroničkih zbirki, koje same stvaraju (digitalizacijom i/ili prikupljanjem elektroničke građe) ili ih pretplaćuju (recimo elektroničke časopisne ili citatne bibliografske baze). Tako je malo po malo sve više izvorne povijesne građe dostupno u elektroničkom obliku. Građu kojoj ste prije samo nekoliko mjeseci mogli pristupiti jedino u udaljenome gradu uz velike troškove putovanja, smještaja i brojne druge manipulativne troškove i probleme, danas imate na svojem računalu slobodno dostupnu u svega par sekundi. Preduvjet za tu lakoću pristupa bio je dubok utjecaj suvremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija koje su prvenstveno promijenile načine pohranjivanja informacija. Tehnološka revolucija iznjedrila je koncept *globalnog sela* i sada fizička udaljenost više nije prepreka u pristupu željenoj informaciji.⁹

Najnovija istraživanja donose nove spoznaje. Istraživanje radova američkih povjesničara objavljenih u prvom desetljeću 21. stoljeća pokazalo je značajan porast korištenja elektroničkih primarnih izvora, osobito krajem desetljeća.¹⁰ Jednako tako, kada analiziraju sadržaj dokumenta, a ne i njegove ostale značajke povjesničarima je sve manji problem činjenica da povijesni izvor nisu vidjeli u originalu, već jedino u digitalnoj preslici,¹¹ što mijenja zaključke ranijih radova.

Nakon detaljnog istraživanja informacijskog ponašanja humanista kada traže primarne izvore, Sukovic je 2008. godine skovala novi termin, eng. *netchaining* koji bi se, uz ogradu, na hrvatski mogao prevesti kao *umreženo ulančavanje* (ili *umrežavanje* i *ulančavanje*). Sukovic ga je skovala od termina *networking* (*umreženi rad* – odnosi se na interakciju s kolegama, bilo izravno ili neizravno, dopisivanjem ili preko

6 Suzanne R. Graham, „Historians and Electronic Resources: Patterns and Use,” *Journal of the Association for History and Computing* 5/ 2 (2002), <http://hdl.handle.net/2027/spo.3310410.0005.201>.

7 Margaret Stieg Dalton i Laurie Charnigo, „Historians and Their Information Sources,” *College & Research Libraries* 65/ 5 (2004): 415.

8 Tahir, Mahmood i Shafique, „Use of Electronic Information Resources...”, 133.

9 Ibid., 123

10 Donghee Sinn, „Impact of Digital Archival Collections on Historical Research”, *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 63/8 (August 1, 2012): 1521–37, doi:10.1002/asi.22650, 15.

11 Donghee Sinn, „Impact of Digital Archival Collections...”, 16.

znanstvenih foruma), *chaining* (*lančano povezivanje* – kretanje kroz literaturu preko citata i drugih referenci, na Internetu izravno preko poveznica), *browsing* (pregledavanje izvora od jednog do drugog u elektroničkim zbirkama) i *web surfing* (pretraživanje i kretanje Internetom). Termin se odnosi na novi tip informacijskog ponašanja humanista koji danas (doduše isto tako nelinearno kao i ranije) po novome obrascu *surfaju* u kombinaciji s klasičnom potragom za znanstvenim informacijama i novim modelima interakcije s kolegama.¹²

U nastavku razmatranja o karakteru današnjih humanističkih istraživanja vrijedi spomenuti inicijativu nazvanu digitalna humanistika ili digitalne humanističke znanosti (u eng. izvorniku *Digital Humanities*). Pokret je potaknut jednako toliko prodorom informacijsko-komunikacijske tehnologije u humanistička istraživanja koliko i stalnim i sve većim pritiscima da se prevrednuje humanistika kao skup disciplina. On ističe koncept *digitalne humanistike*, koja koristi računalne metode i sve druge suvremene informacijske alate da bi inaugurirala novi pristup humanističkim istraživanjima. Pokret upravo u *digitalnoj humanistici* vidi izlaz i mogućnost opstanka humanističkih disciplina u teškim financijskim vremenima koja nameću imperativ *mjerljivosti* postignuća svake znanosti i njihove primjenjivosti. Namjera je humanističke discipline te njihove istraživačke metode i dostignuća proširiti u svim smjerovima i povezati ih s drugim (društvenim) djelatnostima, primjerice kulturnim djelovanjem, pedagogijom i sl., cijelo vrijeme razmišljajući na inovativan način.¹³

E-izvori za povjesničare,¹⁴ njihova kvaliteta i pouzdanost

Pojam elektroničkih znanstvenih izvora je fluidan, nema jedinstvene pojave koja se krije iza tog naziva. U elektroničkom okruženju znanstvenici barataju s različitim medijima i formatima između kojih sve više nestaju čvrste granice. Rad s elektroničkim izvorima kombinira neke tradicionalne prakse traženja informacija i istraživanja i nove modele informacijskog ponašanja koje je Sukovic nazvala već spomenutim *netchainingom*, u slobodnom prijevodu *umreženim ulančavanjem*.¹⁵

Nadalje, elektroničke je znanstvene izvore vrlo teško grupirati i klasificirati. Mnogo ih je, različitog su porijekla, sadržaja i namjene, različite vjerodostojnosti, načina i jednostavnosti korištenja te cijene. Nude bibliografske podatke, podatke o citiranosti, poveznicu s cjelovitim tekstom ili pak pristup cjelovitome tekstu. Kao što je humanistička literatura na tradicionalnom mediju bila mnogo šarolikija od literature u prirodnim znanostima, tako su i humanistički e-izvori raznorodni. Nema

12 Sukovic, „Convergent Flows“, 265, 274.

13 Više informacija o *digitalnoj humanistici* vidi u članku Patrik Svensson, „Envisioning the Digital Humanities“ 6/1 (2012), <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/6/1/000112/000112.html> i knjigama David M. Berry, *Understanding Digital Humanities* (Palgrave Macmillan, 2012) i Matthew K. Gold, *Debates in the Digital Humanities* (University of Minnesota Press, 2012).

14 Poveznice na sve elektroničke izvore su na kraju teksta, u bibliografiji.

15 Sukovic, „Convergent Flows“, 263, 271-274, 281.

jedinstvenog mrežnog mjesta s kojega humanisti, primjerice povjesničari, mogu pristupiti svim važnim e-izvorima. Proces potrage za relevantnim e-izvorima dugotrajan je i mukotrpan i nikada neće doći svome kraju jer je izvora, kako digitaliziranih (starih) izvora tako i novih (literature), svakim danom sve više.

Za potrebe ovoga rada internetski e-izvori koji mogu biti povjesničarima od koristi podijeljeni su u četiri osnovne skupine:

1. Pretraživači znanstvenih izvora (u koje ubrajamo i bibliografske citatne baze)
2. Elektroničke znanstvene zbirke s cjelovitim tekstovima
3. Popularnoznanstvene stranice s historiografskim sadržajima
4. Ostale internetske stranice

Ako bismo krenuli od kraja, valja reći da popularnoznanstvene stranice s historiografskim materijalima mogu biti vrlo korisni izvori i pomoć nastavnicima povijesti i znanstvenicima u otkrivanju različitih tema, ali ne pripadaju među znanstvene izvore informacija. Tek dio njihovih sadržaja može se koristiti kao znanstvena literatura i to nakon detaljne provjere sadržaja.¹⁶ Primjeri su svjetska internetska stranica *H-Net* te domaće stranice *Hrvatski povijesni portal i Historiografija.br*, strukovna mrežna mjesta koja nude materijale i informacije za povjesničare, donose zanimljive (popularno) znanstvene sadržaje te upućuju na relevantne znanstvene izvore.

Na preostalim internetskim stranicama bilo kojeg sadržaja koji mogu biti izvor za sva moguća znanstvena (pa tako i povijesna) istraživanja mogu se naći i neke kvalitetne informacije i građa, ali tim stranicama treba pristupiti s još većom dozom opreza. Načelno, uvijek će vjerodostojniji biti izvori s domena .edu (*educational*), .gov (*government*), ili .hr za hrvatske izvore, odnosno svi oni izvori iza kojih stoje ugledne institucije. Neprepoznavanje ove razlike kod povjesničara primjećuje i Graham, koja navodi da je jedan od razloga tome slaba vidljivost institucionalnih izvora i njihova slaba zastupljenost u referentnim popisima literature, dok su internetske stranice općenito puno pristupačnije i sadrže privlačne grafičke elemente.¹⁷

Najopasnija stranica u smislu pouzdanosti i vjerodostojnosti jest sigurno *Wikipedia* – internetska stranica koja nema urednike, recenzente i lektore kao što to imaju sve relevantne znanstvene publikacije već se oslanja isključivo na volonterski doprinos publike. Opasna je najviše stoga što podsjeća na vrstu građe kojoj smo navikli prvo i najviše vjerovati (enciklopedije), i kojoj i dalje vjerujemo i u elektroničkom okruženju. Međutim, *Wikipedia* nije enciklopedija, ma koliko njezini članci strukturom i pristupom možda podsjećali na enciklopedijske. Osnovna razlika jest u tome što u enciklopedijama natuknice pišu zaista vodeći stručnjaci određenog područja pod svojim imenom i recenziraju je isto tako vrhunski stručnjaci (nacionalni ili međunarodni). S druge strane, članak u *Wikipediji* može napisati svatko, autori se ne potpisuju niti svojim imenom, a kamoli akademskim statusom. Stoga, iako

16 Dobar vodič za procjenu internetskih stranica kao izvora za pripremanje nastave ili znanstveni rad jest članak Miljenko Hajdarović, „Vrjednovanje Internet stranica povijesne tematike“, *Historijski zbornik* 63 (2010): 561–69.

17 Graham, „Historians and Electronic Resources“.

na *Wikipediji* bez sumnje postoje kvalitetni članci koje su pisali stručnjaci (i vrlo je korisna kada trebamo kratku i jasnu informaciju o određenom pojmu ili temi, osobito recentnoj), ne postoji jedinstvena razina kvalitete o kojoj bi se netko sustavno brinuo. Iz tog razloga sve je navode s *Wikipedije* potrebno provjeriti u drugim, vjerodostojnijim izvorima. Citiranje Wikipedije treba izbjegavati, posebno stoga što politika njezinih osnivača ne ulijeva nadu da će se neka vrsta redakture ikada početi raditi.

Tek su prve dvije skupine e-izvora pravi znanstveni elektronički izvori kojima će se znanstvenici obratiti u nadi da će tamo pronaći informaciju koju trebaju i, po mogućnosti, poveznicu na cjelovit tekst. Ako i nema cjelovitoga teksta, informacije koje pronađu u referentnim bazama podataka itekako će im dobro doći u lociranju gdje se građa u cjelovitome obliku može pronaći.

Pretraživači znanstvenih izvora

Prvi, a dugo i jedini pretraživači znanstvenih izvora tiskane građe bili su **javno dostupni knjižnični katalozi** znanstvenih knjižnica, tzv. OPAC-i (eng. *online public accessible catalog*), koji su do danas prešli velik razvojni put u području razvoja standarda za prikaz i dijeljenje podataka te njihovo agregiranje. Danas donose bibliografski opis znanstvene literature i podatak o tome tko građu posjeduje te često i poveznicu na cjelovite tekstove, osobito digitaliziranih slobodno dostupnih izvora (u tome su za humaniste posebno aktualne njemačke knjižnice, primjerice **Bayerische Staatsbibliothek**, iz čijeg je kataloga moguće pristupiti brojnim digitaliziranim primarnim izvorima).

Najveći svjetski skupni katalog u kojemu se nalaze bibliografski zapisi iz velikog broja svjetskih knjižnica jest **WorldCat** međunarodnog udruženja knjižnica OCLC (eng. *Online Computer Library Center*). On u jednom pretraživanju vraća rezultate iz velikog broja američkih i europskih znanstvenih knjižnica (visokoškolskih, specijalnih, općeznanstvenih). U *WorldCatu* sudjeluje i Slovenija sa svojim nacionalnim skupnim katalogom **COBISS.SI** kojeg je, osim preko *WorldCata*, moguće vrlo jednostavno pretražiti i s njegove osnovne mrežne adrese. Nacionalni skupni katalog ima i Srbija (**COBISS.SR**). Velike zemlje poput Njemačke i Italije imaju nekoliko nacionalnih skupnih kataloga i više tzv. agregatora – pretraživača koji te skupne kataloge spajaju u jednoj ili tek nekoliko pretraga. Jedan od najvećih svjetskih metapretraživača (nije agregator) koji odjednom pretražuje najviše zasebnih kataložnih baza iz najviše zemalja jest **Kartsruhe Virtual Katalog**.

Iako nije knjižnični pretraživač već komercijalni servis, slično funkcionira **Bookfinder.com**. Radi se o korisnom pretraživaču tiskanih knjiga koji vodi na stranice internetskih knjižara i izdavača s podacima o cijenama traženih knjiga, novih ili rabljenih.

Hrvatska nažalost nema jedinstveni skupni katalog, kao što to ima većina europskih zemalja i sve razvijene svjetske zemlje. Stoga su pojedinačni knjižnični katalozi

zasebne kataložne baze koje treba isto tako zasebno pretraživati da bi se došlo do podatka koja knjižnica posjeduje koju građu. Osim toga, mnoge knjižnice poput institutskih, muzejskih, galerijskih i knjižnica zavoda HAZU (ne treba ih pomiješati sa središnjom Knjižnicom HAZU) uopće nemaju knjižnične kataloge na papirnatim karticama, a da o računalnim katalozima ili automatiziranoj posudbi ne govorimo.

Ovo je osobita teškoća humanističkim znanstvenicima jer je njihova literatura vrlo raznorodna i raspršena, a često vrlo rijetka i skupa. Iz istog razloga knjižničari, unatoč znanju, iskustvu i kontaktima uglavnom ne uspijevaju jednostavno locirati traženu građu u drugim hrvatskim knjižnicama. To dovodi do situacije da je brže i jednostavnije (premda i skuplje) međuknjižničnom posudbom doći do primjerka knjige iz neke od europskih zemalja nego locirati hrvatski primjerak (kojeg može ili ne mora biti).

Od domaćih knjižničnih kataloga treba spomenuti elektronički **katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice** koji ipak ne sadrži svu građu koju posjeduje NSK. Građu objavljenu prije 1990. godine, osobito građu koja je objavljena u zemljama bivše Jugoslavije ili inozemnu građu koja se tiče Hrvatske ili Jugoslavije vrijedi potražiti u **skeniranim katalozima NSK na listićima**, kojima se može pristupiti s internetskih stranica NSK i virtualno ih *listati* bez mogućnosti pretraživanja. Drugi važan katalog koji humanistima stoji na raspolaganju u potrazi za literaturom jest **katalog Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu**. Nadalje, tu je i **katalog središnje Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti**. Za manje specifičnu literaturu vrijedi pretražiti i kataloge narodnih (gradskih) knjižnica koje sustavno prikupljaju nacionalnu znanstvenu produkciju.

Bibliografska baza *Hrvatska znanstvena bibliografija* nije knjižnični katalog u užem smislu, ali je knjižnični proizvod u kojemu je na jednom mjestu prikupljen najveći broj znanstvenih bibliografija hrvatskih znanstvenika. Često se pokaže da je to jedini elektronički izvor podataka o nekome znanstvenome radu, primjerice radovima objavljenima u inozemnim publikacijama. Najveće prednosti ove bibliografske baze su činjenica da je Google indeksira i obaveza autora da sami unose svoje radove. No to je ujedno i njezina mana jer autori to čine bez propisanih jasnih kriterija i bez naknadne knjižničarske korekture što dovodi do većeg broja pogrešaka, neujednačenosti u načinu unosa i odabira rada za unos. Primjerice, neki humanisti unose svoje novinske članke, predgovore tuđim knjigama i slične neznanstvene radove, a drugi ne. Zna se dogoditi i da autori unesu u bazu rad koji nikad ne bude objavljen.

Knjižnični katalozi i drugi bibliografski proizvodi (bibliografije i sl.) pravi su primjer baza bibliografskih podataka i vrlo kvalitetni izvori kada se radi o cjelovitosti, točnosti i vjerodostojnosti informacija s obzirom na stroga pravila knjižničarske struke i njezinu dugu tradiciju bibliografskog opisivanja publikacija. Paralelno s pojavom elektroničkih izvora knjižničarska struka uređuje pravila i za njihov opis.

Osim knjižničnih kataloga, danas na Internetu postoje i javno dostupni katalozi građe koju čuvaju i druge vrste institucija, primjerice arhivi ili muzeji. Zbog

drugačijeg karaktera dokumenata i predmeta koje ove institucije čuvaju, razlikuje se i njihov kataložni opis.

Među pretraživače znanstvenih izvora treba ubrojiti i dva Googleova servisa koji istovremeno nude bibliografske podatke i (ponekad) poveznice na cjelovite tekstove. Oni su ipak primarno pretraživači, a tek sekundarno mjesta pristupa, zato ih ubrajamo u tu kategoriju.

Google znalac (neprecizno preveden izvorni naziv *Google Scholar* bolje bi bilo prevoditi kao *akademski* ili *znanstveni Google*) danas je vjerojatno najčešće korišten pretraživač znanstvene literature uopće. Razloge njegove popularnosti treba tražiti u činjenici da ovaj servis ujedinjuje više usluga i da ga je vrlo jednostavno koristiti. *Google znalac* indeksira i pretražuje mnogo različitih izvora koje svojim algoritmima prepoznava kao znanstvene, vodi poveznicom na stranicu odakle je preuzeo podatak (gdje često postoji i elektronički izvor, neovisno o tome može li mu se pristupiti ili ne) i istovremeno daje podatke o citiranosti izvora. Ovaj je servis danas najbliže onome što bismo mogli nazvati *univerzalni pretraživač znanstvene literature*, osobito stoga što se neprestano usavršava i indeksira sve veći broj izvora. Problem s *Google znalacem* leži u činjenici da ga proizvodi i održava privatna tvrtka kojoj je osnovni interes profit i koju po tržišnom principu financiraju oglašivači. Naime, njihova jedina motivacija za razvoj dodatnih (besplatnih) servisa je naš sljedeći *klik* kojim se dalje izlažemo promidžbenim sadržajima njihovih sponzora i financijera. Pravo je pitanje hoće li ta činjenica, kada i kako početi utjecati na rezultate pretraga.

Googleov servis koji pohranjuje i nudi pretragu elektroničkih knjiga jest **Google knjige** (*Google Books*). Za većinu tekstova dostupna je tek manjkava bibliografska referenca ili neupotrebljivi pregled knjige u kojemu nedostaju njezini ključni dijelovi. Zbog zaštite autorskih i srodnih prava, tek je vrlo mali broj knjiga dostupan cjelovito.

Bibliografske citatne baze i kvantitativno mjerenje humanističkih radova

Osim *Google znalca* koji, između ostalog, daje i podatke o citiranosti radova, postoje **specijalizirane bibliografske citatne baze** (najpoznatije u Hrvatskoj danas su *Scopus* i *Web of Science Core Collection*) – skupi komercijalni proizvodi međunarodnih tvrtki koji daju podatke o tome koji rad pohranjen u bazi ima koliko citata od radova koji su pohranjeni unutar te iste baze (s malim i relativno nepreciznim podacima o izvorima koji taj rad citiraju, a nisu pohranjeni u toj dotičnoj bazi). Ovaj složeni koncept među-citiranja lakše je razumjeti ako se pogleda popis časopisa (pojedine citatne baze indeksiraju i knjige, odnosno zbornike radova s konferencija) koje ove baze indeksiraju. Bilježe se, naime, u čistome obliku isključivo citati koji se uspostave među radovima koji su indeksirani u toj bazi.

Humanistički radovi u tim citatnim bazama prikupe relativno mali broj citata u odnosu na druge znanosti zbog specifičnosti humanističkog znanstvenog rada kao i humanističke literature o čemu je ranije bilo više riječi. Humanističkih je časopisa relativno malo u odnosu na druge vrste literature i još uvijek su, osobito hrvatski, slabo

zastupljeni u tim citatnim bazama. Nadalje, širok dijapazon znanstvenih izvora koje humanisti navode teško je svesti na zajednički nazivnik i nemoguće *utrpati* u jednu citatnu bazu. Osim toga, mnogo je *malih* područja istraživanja koja ukupno broje tek nekoliko desetaka znanstvenika koji međusobno se citirajući nikada neće dosegnuti brojeve kao istraživači nekih drugih područja. Također, humanisti mnogo češće objavljuju radove na *malim* jezicima. Posljednji, možda najvažniji razlog postojanja relativno malog broja citata kod humanista, jest tradicija znanstvene komunikacije u kojoj se pokazatelji uspješnosti znanstvenih radova nikada do sada nisu temeljili na citatima (kao što je to već jako dugo slučaj kod, recimo, prirodnih znanosti). Ugled humanističkog znanstvenika i njegovog znanstvenog rada dosad se mjerio drugim, manje *mjerljivim* kriterijima. U posljednje se vrijeme, zbog sve manje javnog novca, stvara imperativ kvantitativne mjerljivosti svih znanstvenih postignuća. Tako se, u nedostatku boljih alata, humanističku znanstvenu produkciju pokušava mjeriti alatima stvorenima za potrebe prirodnoznanstvenog područja.

Primjena bibliometrijskih metoda (kvantitativni postupci za analizu znanstvenih tekstova) na humanistiku, i nešto manje na društvene znanosti, veliko je novo područje koje se posljednjih godina otvara u Hrvatskoj najviše vezano uz financiranje znanstvenih istraživanja. Bibliografske citatne baze su stoga termin i pojava s kojom ćemo se u idućem razdoblju sve više susretati. Potrebno je proširiti razumijevanje među humanističkim znanstvenicima o tome što one točno jesu– da bi znali što mogu očekivati i kako se što bolje pripremiti na korekciju modela za mjerenje znanstvene produktivnosti humanista, odnosno da ukažu na manjkavosti u postojećim modelima i ponude sami svoja alternativna rješenja.¹⁸

Najnoviji trendovi ispituju mogućnosti *altmetrike*, skupa metoda koji mogu točnije *izmjeriti* uspješnost humanističkih radova, odnosno njihov utjecaj (eng. *impact*) jer uključuju više različitih citatnih izvora. Zaključno se može reći da tendencije ka internacionalizaciji humanistike te pojave poput pokreta *digitalne humanistike* utječu na to da su humanistički rezultati istraživanja sve mjerljiviji i u kvantitativnom smislu.¹⁹

Elektroničke znanstvene zbirke s cjelovitim tekstovima

Elektroničke zbirke znanstvene literature s cjelovitim tekstovima mogu pohranjivati sve vrste građe: izvornu građu, znanstvene članke, monografije, ocjenske radove i druge vrste građe, bilo da su izvorno digitalni ili digitalizirani.

Prve su se pojavile **zbirke e-časopisa** čiji su svi članci (ponekad i unatrag) dostupni u e-obliku za pretraživanje i preuzimanje, popularno nazvane *bazama podataka*

18 Više o bibliometriji u humanistici i društvenim znanostima vidi članke Diana M Hicks, „The Dangers of Partial Bibliometric Evaluation in the Social Sciences“. *Economia Politica* 23/2 (2006): 145–62.; Diana Hicks, „One Size Doesn't Fit All: On the Co-Evolution of National Evaluation Systems and Social Science Publishing“. *Confere Essays on Education Philosophy and Politics* 1/1 (December 7, 2012): 67–90. doi:10.3384/confere13v1121207b.

19 Više od *altmetriki* kao novom području vidi u članku Björn Hammarfelt, „Using Altmetrics for Assessing Research Impact in the Humanities“. *Scientometrics*, March 18, 2014, doi:10.1007/s11192-014-1261-3.

te su do danas ostale najkorištenijim znanstvenim e-izvorima s cjelovitim tekstovima. Pretraživati se može prema naslovu časopisa, naslovu ili autoru članka ili prema ključnim riječima. Ovo omogućava korisniku koji je dobro postavio pretraživanje, da u vrlo kratkom vremenu dođe do svih dokumenata na određenu temu koje sadrži taj skup elektroničkih izvora. Ograničenje jedne zbirke e-časopisa jest, naravno, količina indeksiranih časopisa u toj zbirci koja nikada ne može pokriti cijelo područje istraživanja pa je potrebno pretražiti više zbirki. Daleko najpoznatija zbirka e-časopisa za humaniste danas je **JSTOR** (*Journal Storage*), a vrijedi spomenuti još i **Project MUSE** te **Academic Search Premier**. Sve su ove zbirke komercijalne i potrebno ih je pretplatiti da bi se moglo pristupiti cjelovitim tekstovima publikacija koje sadrže.

Najpoznatiji izvor hrvatskih e-časopisa jest **Hrčak** koji u otvorenom pristupu pohranjuje 360 hrvatskih znanstvenih časopisa te je od svojega osnutka značajno doprinio međunarodnoj vidljivosti hrvatskih autora i tekstova. Francuska inačica Hrčka pod nazivom **Perseé** objavljuje francuske časopise (i neke druge publikacije) u otvorenom pristupu, a međunarodni portal slobodno dostupnih znanstvenih časopisa jest **DOAJ** (*Directory of Open Access Journals*).

Velik broj digitaliziranih časopisa (*Rad JAZU/HAZU, Starine* itd.) i drugih publikacija koje je izdala Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti dostupan je u **Digitalnom arhivu Knjižnice HAZU**.

U posljednje se vrijeme i u Hrvatskoj sve više razvijaju institucionalni repozitoriji. Broj pohranjenih jedinica građe je još uvijek skroman, ali svakodnevno raste. U Europi i svijetu svaka visokoškolska institucija ima svoj repozitorij u koji nerijetko, osim ocjenskih radova, ulaze i drugi radovi zaposlenika. U Hrvatskoj vrijedi spomenuti **DAR – Digitalni akademski repozitorij** Nacionalne i sveučilišne knjižnice u koji su pohranjeni stari digitalizirani ocjenski radovi koji se čuvaju u NSK, **Darhiv – Digitalni arhiv Filozofskog fakulteta u Zagrebu** sa suvremenim ocjenskim radovima Fakulteta te **ARA – agregator hrvatskih repozitorija i arhiva** kojeg je izradio Sveučilišni računski centar Sveučilišta u Zagrebu (Srce) i gdje se na jednom mjestu mogu pretražiti sadržaji svih hrvatskih institucionalnih repozitorija.

Najpoznatiji svjetski izvori elektroničkih disertacija jesu britanski **British Library EthOS** i američki **ProQuest Dissertations and Thesis Database**. Ocjenski radovi iz obje ove baze nisu u slobodnom pristupu, ali moguće ih je pojedinačno kupiti. Individualna ili institucionalna pretplata cijelih zbirki ili njihovih dijelova vrlo je skupa.

Od 2014. godine postoji nova zbirka znanstvenih elektroničkih izvora koju stvara Međunarodni ured za ISSN pod nazivom **ROAD** (*Directory of Open Access scholarly Resources*). Ona agregira podatke iz različitih institucionalnih repozitorija, zbirki elektroničkih časopisa, knjiga i zbornika radova s konferencija, između ostalog i neke hrvatske e-izvore, te vodi poveznicama na mrežna mjesta gdje se ti izvori mogu pronaći.

Do e-zbirki digitaliziranih povijesnih izvora najlakše je doći preko stranica institucija koje pohranjuju original, npr. **British Library Digitised Manuscripts**, **Library of Congress Digital Collections**, Münchener Digitalisierungs Zentrum:

Digitale Bibliothek, *Universitätsbibliothek Augsburg Digitale Sammlungen* i sl. Hrvatskim povjesničarima često će od veće koristi biti zbirke srednjoeuropskih institucija (njemačke, češke, poljske, mađarske i sl.) od anglosaksonskih.

E-zbirke povijesnih izvora mogu se naći i na stranicama europskih i svjetskih sveučilišta (npr. *Internet History Sourcebooks* sa Sveučilišta Fordham u New Yorku). Važno je napomenuti da se tu radi o prijepisima izvornog teksta, a ne o digitaliziranim sadržajima kao u ranijim primjerima. Od ostalih zbirki izvorne građe, povjesničarima može biti zanimljiva hrvatska zbirka tekstova hrvatskih latinista, također u prijepisu, *Croatiae auctores Latini: collectio electronica*. Takvi su prepisani tekstovi pogodni za analizu sadržaja (i računalnu analizu), međutim ne i, recimo, diplomatsku analizu.

Najpoznatiji svjetski portal s digitaliziranim baštinskim izvorima jest *Europeana*, europski projekt u koji se uključila i Hrvatska sa svojim baštinskim e-zbirkama i koji neprestano raste. Vidljivi organizacijski i tehnički problemi ovoga portala ne bi trebali znanstvenike odvratiti od pokušaja da se njime služe jer se u *Europeani* na jednome mjestu mogu pronaći dijelovi nacionalnih zbirki koje bi se inače trebalo pretraživati i pregledavati zasebno.

Hrvatski proizvod, portal *Hrvatska kulturna baština*, okuplja rezultate digitalizacijskih projekata koje je do 2011. godine financiralo Ministarstvo kulture RH. Nažalost, radi se o vrlo slabo strukturiranom portalu koji daje manjkave informacije o projektima digitalizacije i u većini slučajeva ne nudi poveznice na slobodno dostupne sadržaje. Digitalizirane stare hrvatske novine i časopisi mogu se pronaći na dvije stranice koje izrađuje NSK – *Stare hrvatske novine* i *Stari hrvatski časopisi*, te portalu Društva bibliotekara Istre pod nazivom *Istarske novine online*. Digitalizirane zbirke drugih knjižnica mogu se pronaći na njihovim internetskim stranicama (primjerice projekt/zbirka *Digitalizirana zagrebačka baština* iz Knjižnica grada Zagreba).

Na kraju spomenimo i da postoje brojne druge zbirke izvora (npr. *Internet Archive*, *Academia.edu* ili *Scribd*) koje pohranjuju najrazličitije vrste dokumenata i u kojima se zna pronaći korisnih istraživačkih materijala. No informacije iz ovih i sličnih izvora nepoznatoga porijekla ipak ne možemo koristiti kao na isključivi izvor.

Suvremene knjižnične usluge kao potpora znanstvenom radu i most prema dostupnosti građe

Humanisti, kao i većina znanstvenika danas, svoju potragu za izvorima počinju od kuće, provjerom što Internet zna o određenoj temi da bi se kasnije okrenuli knjižničnim katalozima specijaliziranim e-izvorima (npr. posjeta internetskim stranicama institucija koje imaju dugu tradiciju bavljenja određenim humanističkim područjem zna često biti učinkovita). Danas je ovom metodom moguće pronaći mnogo toga. No za neka istraživačka područja nije moguće pronaći podatak o tome što *sve* postoji kao što nije moguće svemu jednostavno pristupiti. Dobro je započeti istraživanje od

onoga što jest dostupno, osobito ako je dostupan rad ili radovi koji sustavno izlažu o određenoj temi. Međutim, vrlo brzo se humanistički istraživač susreće s potrebom za odlaskom u specijaliziranu instituciju, knjižnicu ili arhiv.²⁰ Ponekad se može iskoristi neka od udaljenih usluga (e-usluga) koje takva institucija nudi kao što su elektronička komunikacija s knjižničarem/informacijskim stručnjakom, pomoć pri lociranju građe, uslugu skeniranja na zahtjev, uslugu elektroničke narudžbe međuknjižnične posudbe ili dostave dokumenata i sl. Tahir et al. tvrde da je najveća prepreka korištenju informacijsko-komunikacijskih tehnologija kod humanista nedostupnost upravo onog izvora koji traže.²¹

Iako pitanje dostupnosti građe nije isključivo vezano za elektroničko okruženje, ono se upravo s pojavom internetskih izvora s bibliografskim podacima aktualiziralo jer je bibliografskih podataka na Internetu ukupno sve više i pretraživači indeksiraju i vraćaju u rezultatima pretraživanja informacije iz sve više različitih izvora.

Knjižnične usluge koje osiguravaju dostupnost (elektroničke) građe

Znanstvene knjižnice istraživačima pomažu premostiti promjene koje donosi *digitalna era* osiguravajući izvore, savjete stručnjaka i tehničku podršku.²²

Znanstvene knjižnice su oduvijek obavljale zadaću sustavnog razvoja istraživačkih zbirki prema jasnim knjižničarskim kriterijima. Danas se istraživačke zbirke proširuju i elektroničkim sadržajima koje knjižnice nabavljaju za svoje korisnike, kupnjom (npr. e-knjige) ili preplatom (bibliografske baze ili baze s punim tekstovima).²³ Prilikom odabira pretplate velikih i skupih zbirki elektroničkih izvora koju prodaju svjetske komercijalne tvrtke gleda se da zbirka bude što potrebija što većem broju korisnika. Knjižnice mogu pratiti pristup pojedinim izvorima u određenoj zbirci te prema tome donijeti zaključke o opravdanosti pretplate pojedine zbirke. Te podatke će predočiti financijeru kao argument za ili protiv pretplate određenog izvora. Zato je vrlo važno da knjižnice potiču korištenje svojih pretplaćenih elektroničkih izvora (informiranjem korisnika i njihovom edukacijom).

Brigu o nabavi elektroničkih izvora za cijelu hrvatsku znanstvenu zajednicu vodi Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. Koordinaciju je donedavno obavljao Centar za online baze podataka, a odnedavno tu je zadaću preuzela Nacionalna i sveučilišna knjižnica. U Hrvatskoj se trenutno za cijelu akademsku zajednicu pretplaćuju citatne bibliografske baze *Scopus* i tek dio *Web of Science Core Collectiona* te neki drugi izvori, manje zanimljivi humanistima. Za humaniste je zanimljiva

20 Tahir, Mahmood i Shafique, „Use of Electronic Information Resources...“, 132.

21 Ibid., 127-128.

22 Sukovic, „Convergent Flows“, 281.

23 S obzirom da veliki broj danas dostupnih zbirki e-izvora za humaniste, od presudnog je značaja upravo procjena knjižničara-informacijskih stručnjaka u vrednovanju i odabiru kao što sugeriraju i Warwick i ostali. Claire Warwick et al., „Library and Information Resources and Users of Digital Resources in the Humanities“, *Program: Electronic Library and Information Systems* 42/1 (2008): 5–27, doi:10.1108/00330330810851555, 24).

zbirka **JSTOR** koju pretplaćuju pojedine institucije za svoje potrebe (npr. Filozofski fakultet u Zagrebu). Osim državne i institucionalne pretplate, zbirku je moguće i samostalno pretplatiti. Pojedinačne su pretplate, naime, cjenovno mnogo pristupačnije nego institucijske i mnogim su pojedincima ili skupinama istraživača dobro rješenje.

U Hrvatskoj još nije krenula sustavna pojedinačna nabava e-knjiga. Uzrok tome je nedovoljno iskustvo s korištenjem e-knjiga te strah od posebnih ograničenja koje izdavači e-knjiga nameću i zbog kojih se knjižnice uglavnom odlučuju na tiskanu inačicu knjige, ako ona postoji. Ako tiskana inačica knjige ne postoji, a knjiga je od presudne važnosti za zbirku/korisnika, razmatraju se najbolje mogućnosti. Takvih će izdanja u budućnosti biti sve više pa je nužno da knjižnice razviju strategiju nabave i utvrde načine postupanja s pojedinačnim e-knjigama.

Zbog smanjenja financijskih sredstava za nabavu te ucjenjivačkog ponašanja velikih izdavača elektroničkih zbirki izvora (neprestano podizanje cijena, prodavanje izvora *u paketu*), knjižnice sve više uviđaju vrijednost upravo one literature koju *korisnici traže*. Već je godinama u knjižničarstvu poznat pojam **korisnički vodene nabave** (eng. *patron-driven acquisition*) gdje se posebna pozornost pridaje građi za kojom korisnici izraze potrebu. U visokoškolskim knjižnicama već se dugo po tom modelu nabavlja građa za nastavnike i znanstvenike, a sve se više vodi računa i o potrebama studenata. Jedan od modela takve nabave korisnicima se pruža i kroz uslugu međuknjižnične posudbe i dostave dokumenata, servisa koji prikuplja podatke o građi koju korisnici zatraže jer je matična knjižnica ne posjeduje. Knjižnica takav zahtjev može riješiti kupnjom ako procijeni da će zatražena građa biti od koristi i drugima. Ako zatražena građa nije kandidat za nabavu, prelazi se na pronalazak građe iz drugih izvora, bilo **nabave u tiskanom obliku međuknjižničnom posudbom** ili elektroničke građe putem **usluge dostave dokumenata**. Dostava dokumenata – usluga koju u knjižnicama pružaju odjeli međuknjižnične posudbe- tehnički je gotovo istovjetna **usluzi skeniranja na zahtjev** koja, drugim knjižnicama i bilo kojom korisniku omogućava da zatraži članak ili poglavlje (dio knjige) u elektroničkom obliku iz fonda matične knjižnice.

Knjižnice i srodne institucije pokreću i veće ili manje **digitalizacijske projekte** kako bi zaštitile i javno izložile svoju najvrjedniju građu. Na staru se građu ne primjenjuju zakoni za zaštitu autorskih i srodnih prava pa institucije imaju slobodu odabrati ono što smatraju najvrjednijim i najugroženijim. Osim navedenih razloga vezanih uz očuvanje kulturne baštine, institucije se odlučuju na digitalizaciju građe zbog većih mogućnosti istraživanja koje omogućuje, primjerice, računalna obrada teksta ili slične specijalizirane metode. Mnoge knjižnice pružaju i uslugu **digitalizacije na zahtjev** kojom druga institucija ili privatni korisnik može zatražiti digitalizaciju građe iz fonda knjižnice i platiti kreditnom karticom ili preko računa. Digitalizacija na zahtjev razlikuje se od usluga dostave dokumenata i skeniranja na zahtjev po tome što se tom uslugom digitalizira uglavnom stara i rijetka građa i što su postupci digitalizacije složeniji, dugotrajniji i skuplji jer zahtijevaju posebnu opremu i stručne

timove. Dostava dokumenata prvenstveno je servis koji omogućava dostupnost sekundarne znanstvene literature i u vrlo kratkom vremenu premošćuje prostornu barijeru između korisnika i literature. Pružaju je odjeli za međuknjižničnu posudbu koji ne raspolažu kvalitetnom opremom i vrhunskim znanjima iz digitalizacije pa je kvaliteta snimaka (skenova) niža, ali je brzina isporuke mnogo veća i cijena mnogo niža (ponekad i bez naplate).

Koristan knjižnični alat su i takozvani **vodiči kroz područja** (eng. *subject guide*) koje Knjižnice objavljuju na svojim internetskim stranicama i gdje prikupljaju zbirke informacija i internetskih izvora za određeno područje. Mnoge korisne poveznice mogu se tako pronaći u najpoznatijim i najopsežnijim vodičima kroz područja velikih visokoškolskih knjižnica u SAD-u.

Slobodni pristup znanstvenim informacijama

Znanstvene su knjižnice danas veliki zagovaratelji slobodnog pristupa znanstvenim publikacijama. Do šireg pokreta za slobodni pristup (eng. *open access, free access*) dovelo je, između ostalog, i ponašanje velikih izdavača znanstvenih e-izvora koji bez konkurencije neometano svake godine podižu cijene svojih proizvoda. Istovremeno, znanstveni radovi čiju pretplatu prodaju nastali su na rezultatima istraživanja koja se većinom financiraju javnim novcem dok zaradu od njihove prodaje javnim institucijama (!) i privatnim pojedincima ubiru komercijalne tvrtke.

Iako ne možemo očekivati da će veliki elektronički izdavači smanjiti svoje cijene, s vremenom će biti sve više slobodno dostupnih elektroničkih znanstvenih radova kao i slobodno dostupnih elektroničkih zbirki primarnih izvora (bilo da se radi o arhivskim dokumentima, novinama kao primarnim izvorima ili zbirkama materijalne kulturne baštine). Tome će doprinijeti i jačanje svijesti autora da vrijednost njegova rada raste što je veća njegova dostupnost, odnosno što se više proširi njegova stvarna i potencijalna publika. Istovremeno se tako smanjuje opasnost od neprimijećenog i/ili nekažnjenog plagiranja. Iz tih se razloga mnogi autori odlučuju omogućiti slobodan pristup svojim radovima bilo preko internetskih stranica svoje institucije, preko institucionalnih repozitorija ili izravno sa svoje privatne internetske stranice. Najbolji način da se osigura pristup radu te time povećava njegova vidljivost zbog urednih metapodatka (podataka koje čitaju i razumiju tražilice) jest pohrana rada u institucionalni repozitorij. Priča o institucionalnim repozitorijima te njihovom agregatoru u Hrvatskoj je tek na svojem početku, ali mnogo obećava, ako donositelji odluka budu razumjeli važnost ove priče (zasad je ona već i zakonski podržana).

Nažalost, danas postoje i negativni primjeri **manipulacije s idejom slobodnog pristupa**. U prvome redu radi se o tzv. *predatorskim izdavačima* koji manipulacijom i izvrtnjem teze o slobodnom pristupu uvjere autora da sam plati kako bi njegov rad bio objavljen u otvorenom pristupu i široko dostupan. Ovi izdavači iskorištavaju neupućenost autora te, ponekad, njihova prijašnja negativna iskustva s klasičnim znanstvenim izdavaštvom u kojemu je proces izdavanja dugotrajan, skup i naporan

i autor rijetko ima materijalne koristi. Autor sam može procijeniti je li ono što ovi *predatorski izdavači* nude upravo ono što njemu treba (brzina objavljivanja, niski kriteriji objavljivanja, slab recenzijski postupak, nedostatak uređivačke politike, lekture i korekture) i dovoljni da sam financira objavljivanje svojeg rada pod takvim uvjetima.²⁴ Jedan od izdavača kojeg se ne može nazvati predatorskim jer njegove publikacije nisu u otvorenom pristupu (plaćaju se), ali djeluje po vrlo sličnome principu, jest *Lambert Academic Publishing*. On često vrbuje mlade znanstvenike koji su tek doktorirali s prijedlogom objave njihova doktorata. Mnogima se učini primamljivim prijedlog da će od doktorata dobiti knjigu u vrlo kratkom vremenu i da će ta knjiga biti međunarodno vidljiva. Međutim, dugoročno gledano, ovo nikako nije dobra mogućnost ni za jednog znanstvenika. Zadaća je upravo knjižničara, koji se s ovim fenomenom svakodnevno susreću, informirati znanstvenike o opasnostima koje vrebaju u znanstvenom izdavaštvu. Prije bilo kakve odluke o objavi vlastitoga rada dobro je konzultirati popis predatorskih izdavača koji vodi i ažurira američki knjižničar Jeffrey Beall.²⁵

Edukacija znanstvenika za snalaženje u elektroničkom okruženju

Znanstvene knjižnice mjesta su koja zagovaraju tradicionalne vrijednosti u znanstvenome radu i znanstvenom izdavaštvu: etičnost znanstvenog rada, kvaliteta izvora i literature, osuda plagijata, insistiranje na ulogama recenzenata, urednika, izdavača, lektora i svih drugih uključenih u znanstveno izdavaštvo čiji rad i ugled jamči kvalitetu onoga što se objavljuje. Istovremeno one bi trebale biti mjesta najboljeg poznavanja i promicanja informacijskog i tehnološkog razvoja u znanstvenoj zajednici te referentna mjesta kada se radi o znanstvenim e-izvorima, njihovom pronalaženju, osiguravanju pristupa i korištenju. U tom smislu znanstvene knjižnice imaju obvezu poučavati svoje korisnike informacijskoj pismenosti digitalnog doba: pronalaženju e-izvora, njihovom vrednovanju i korištenju (citiranju, baratanju bibliografskim referencama itd.). Nužnost informacijske edukacije humanista osobito ističu i Tahir i ostali,²⁶ a Warwick i ostali edukaciju korisnika stavljaju u kontekst novih zadataka znanstvenih knjižnica.²⁷

Za povjesničare je sveobuhvatni priručnik za citiranje (i elektroničkih) izvora knjiga Zrinke Nikolić *Uvod u studij povijesti* čije je drugo izdanje iz 2012. godine. Iako je namijenjena prvenstveno studentima, ona može koristiti kao priručnik svima koji trebaju pomoć u stjecanju sigurnosti u korištenju i citiranju građe.

24 „Predatory Publishers Are Corrupting Open Access : Nature News & Comment“. <http://www.nature.com/news/predatory-publishers-are-corrupting-open-access-1.11385> (pristup 14.6.2014).

25 „Beall’s List of Predatory Publishers 2013 | Scholarly Open Access“. <http://scholarlyoa.com/2012/12/06/bealls-list-of-predatory-publishers-2013/> (pristup 14.6.2014).

26 Tahir, Mahmood i Shafique, „Use of Electronic Information Resources...“, 128.

27 Warwick et al., „Library and Information Resources and Users of Digital Resources in the Humanities“, 24.

Za potrebe ovoga rada spomenimo samo generalna pravila. Digitalne je izvore, gdje god je to moguće, potrebno citirati na isti način kao i tiskane s dodatkom URL adrese i datuma kada je adresi pristupano. Ako postoji i tiskana verzija rada važno je da se preko reference može doći i do nje, a ne samo do elektroničke inačice. Vrlo je vjerojatno da se već za nekoliko godina elektronična inačica neće nalaziti na istome mjestu te joj se neće moći pristupiti preko URL adrese. Osjećaju nesigurnosti vezanim uz e-izvore pridonose i nesigurne pretplate izvora koji stoje na raspolaganju (recentnih radova i unatrag) samo dok se plaća pretplata. Kad se izvor prestane pretplaćivati, ovisno o stavkama ugovora s izdavačem, često više nije moguće pristupiti niti onome što je ranije bilo dostupno.

Prilikom citiranja internetskih stranica nužno je navesti autora i naslov rada koji se citira, a ne samo naziv i URL internetske stranice. Ta se referenca treba ravnopravno tretirati s ostalim referencama u fusnotama ili popisu literature, odnosno nije ih potrebno navoditi kao zasebni popis što se često u povjesničarskim (najčešće studentskim) radovima može vidjeti. Zasebno se navodi samo bibliografski popis izvornih radova, kao što je to bilo i ranije. Druga je česta pogreška nenavodenje datuma posljednjeg pristupa elektroničkome izvoru.

Jedan dio ovih grešaka mogu otkloniti specijalizirani programi (aplikacije) za upravljanje bibliografskim referencama kao što je, primjerice, slobodni softver *Zotero* koji znanstvenicima olakšava prikupljanje, pohranu i daljnje rukovanje referencama. *Zotero*, naime, nudi mogućnost preuzimanja bibliografske reference (i pripadajućeg cjelovitog teksta ako je on dostupan) s bilo koje internetske stranice na kojoj prepoznata bibliografski podatak. Tako nastale osobne bibliografske zbirke vrlo su jednostavne za citiranje ili izvoz podataka u mnoge druge programe, primjerice *Word* ili druge programe za obradu teksta prema više danas aktualnih načina citiranja.

Zaključno: kako se snaći u svemu tome?

O elektroničkim izvorima znanstvenih informacija (za humaniste) može se razmišljati na više razina. Često se radi o oprekama komercijalno/slobodno dostupno, javno/privatno, dostupno/nedostupno, pretplaćeno/nije pretplaćeno, vjerodostojno/nevjerodostojno, stabilno/nestabilno. To su problemi koji će se i u budućnosti javljati, a neki od njih i dodatno aktualizirati. S njima se svaki humanistički znanstvenik mora naučiti nositi u svojem istraživačkom radu. S druge pak strane, jednom kad se riješi straha od tehnologije, današnji znanstvenik olakšava si posao korištenjem informacijsko-komunikacijskih tehnologija. To se obično događa kad savlada korištenje osnovnih programa i servisa (primjerice elektroničkih bibliografskih izvora ili alata za organizaciju bibliografskih referenci) i uvjeri se u njihovu praktičnost.

Humanisti se oduvijek više od drugih znanstvenika suočavaju s teškoćama u otkrivanju i pribavljanju znanstvene literature. Potraga za izvorima i literaturom jedan je od njihovih osnovnih istraživačkih zadataka. Jednako tako, vrlo se teško

baviti nekim područjem ako veća količina izvorne građe nije fizički dostupna jer elektroničke zbirke humanističke literature još uvijek nisu dovoljno sveobuhvatne. Međutim, prevladavajući trendovi, kao i pojava pokreta *otvorenog pristupa i digitalne humanistike* ulijevaju nadu da će humanistička potraga za izvorima i literaturom biti sveukupno brža, jeftinija i lakša (recimo, elektroničke poveznice revolucionirale su kretanje po znanstvenoj literaturi). To će pomalo i liberalizirati humanistiku jer će omogućiti znanstvenicima istraživanje određenih tema koja si donedavno nisu mogli priuštiti. Druga važna pojava jest polaganom omekšavanje granice između digitalnog i analognog sadržaja, odnosno i digitalni i analogni sadržaji postaju jednakovrijedni i jednako korišteni.

Važno je znati da se svi elektronički znanstveni izvori objavljeni prema zakonitostima kvalitetnog znanstvenog izdavaštva mogu koristiti slobodno i s punim pouzdanjem kao i njihove tiskane inačice. Kod digitaliziranih primarnih izvora, institucija odgovorna za digitalizaciju i objavu jamči njihovu vjerodostojnost, odnosno istovjetnost s analognim originalom. S druge strane, treba izbjeđavati uporabu internetske stranice kao znanstvene literature, odnosno provjeravati njihove informacije u pravim znanstvenim izvorima.

Zadaća je znanstvenih knjižnica i knjižničara-informacijskih stručnjaka, po istome principu kao i u pred-digitalnome dobu, izrađivati putokaze za snalaženje među izvorima informacija i opskrbljivati znanstvenike znanjima, vještinama i alatima za rad u novome okruženju.²⁸ Potrebno bi bilo istražiti hrvatsku humanističku zajednicu i ispitati sve navedene teze o njihovom informacijskom ponašanju i snalaženju u informacijskom okruženju. Prema dobivenim rezultatima valjalo bi ponuditi radionice informacijske pismenosti u većim humanističkim knjižnicama specijalizirane za pojedine humanističke discipline, među kojima i za povjesničare.

Na kraju treba naglasiti da je vrlo važno da korištenje elektroničkih izvora ne postane samo sebi svrhom (kako bi možda sintagma *digitalna humanistika* mogla sugerirati) i ne dovede do površnog pristupa istraživanju. U tom smislu relativna neodlučnost povjesničara, kao i drugih humanista, da se više oslone na elektroničke izvore trebala bi postati njihova prednost. To se može napraviti zadržavanjem tradicionalnih humanističkih zasada (nužnost širokog i interdisciplinarnog istraživanja izvora, kvalitetne dubinske analize, promišljanja i domišljanja, vještine oblikovanja teksta) i objavljivanja (kvalitetni recenzijski postupci), i polaganim i promišljenim ulaskom u digitalnu eru iz koje će se pažljivo izabirati samo oni izvori i alati koji će biti zaista od prave koristi i donijeti istraživački napredak.

²⁸ Usp. Warwick et al., „Library and Information Resources and Users of Digital Resources in the Humanities“, 25.

Popis elektroničkih izvora s poveznicama

- „ARA Agregator hrvatskih repozitorija i arhiva“. <http://ara.srce.hr/> (posjet 15.6.2014).
- „BookFinder.com: Used Books, Out of Print Books, Textbooks, Rare Books, New Books“. <http://www.bookfinder.com/> (posjet 15.6.2014).
- „British Library Digitised Manuscripts“. <http://www.bl.uk/manuscripts/> (posjet 15.6.2014).
- „COBISS/OPAC (Slovenija)“. <http://cobiss5.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=SFRM&id=2208232796694150> (posjet 15.6.2014).
- „COBISS/OPAC (Srbija)“. <http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?ukaz=SFRM&id=2208468668212768> (posjet 15.6.2014).
- „Croatiae auctores latini“. <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/> (posjet 15.6.2014).
- „Digital Collections and Services: Access to Print, Pictorial and Audio-Visual Collections and Other Digital Services (Library of Congress)“. <http://www.loc.gov/library/libarch-digital.html> (posjet 15.6.2014).
- „Digitalizirana zagrebačka baština“. <http://kgzdzd.arhivpro.hr/#> (posjet 10.6.2014).
- „Digitalni akademski repozitorij (DAR)“. <http://dar.nsk.hr/> (posjet 8.6.2014).
- „DIZBI | HAZU | ArhivX - Digitalni repozitorij“. <http://dizbi.hazu.hr/> (posjet 8.6.2014).
- „Europeana – Homepage“. <http://www.europeana.eu/> (posjet 15.6.2014).
- „Find Products & Services - ProQuest Dissertations & Theses Database“. <http://www.proquest.com/products-services/pqdt.html> (posjet 15.6.2014).
- „Find Products & Services - ProQuest Historical Newspapers™“. <http://www.proquest.com/products-services/pq-hist-news.html> (posjet 15.6.2014).
- „Google znalac“. <http://scholar.google.hr/> (posjet 14.6.2014).
- „HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Knjižnica – KATALOG“. <http://katalog.hazu.hr/web/start01.htm> (posjet 15.6.2014).
- „Historiografija.hr – Portal hrvatske historiografije“. <http://historiografija.hr/> (posjet 15.6.2014).
- „Hrčak : Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske“. <http://hrcak.srce.hr/> (posjet 15.6.2014).
- „Hrvatska znanstvena bibliografija“. <https://bib.irb.hr/> (posjet 15.6.2014).
- „Ino.com.hr – Prva istarska virtualna knjižnica“. <http://www.ino.com.hr/> (posjet 8.6.2014).
- „Internet Culturale: Cataloghi E Collezioni Digitali Delle Biblioteche Italiane“. <http://www.internetculturale.it/opencms/opencms/it/> (posjet 15.6.2014).
- „Internet History Sourcebooks“. <http://www.fordham.edu/halsall/sbook2.asp>.
- „JSTOR“. <http://www.jstor.org/> (posjet 8.6.2014).
- „KIT Library | Catalogs | KVK, Karlsruhe Virtual Catalog - English | Search“. http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk_en.html (posjet 15.6.2014).
- „Koha Online Catalog (Katalog Knjižnice Filozofskog fakulteta U Zagrebu)“. <http://koha.ffzg.unizg.hr/> (posjet 15.6.2014).
- „Münchener Digitalisierungszentrum: Digitale Bibliothek“. http://www.muenchener-digitalisierungszentrum.de/index.html?c=digitale_sammlungen&cl=en (posjet 15.6.2014).

- „Naslovnica - Hrvatska kulturna baština – nacionalni program digitalizacije online – Ministarstvo kulture“. <http://www.kultura.hr/> (posjet 15.6.2014).
- „Opac NSK01 (Katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice)“. <http://katalog.nsk.hr/F?RN=551668912> (posjet 15.6.2014).
- „Persée : Portail de Revues En Sciences Humaines et Sociales“. <http://www.persee.fr/web/guest/home> (posjet 15.6.2014).
- „Project MUSE“. <http://muse.jhu.edu/> (posjet 8.6.2014).
- „ROAD: Directory of Open Access Scholarly Resources“. <http://road.issn.org/> (posjet 15.6.2014).
- „Skenirani katalozi na listićima - Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu“. 2014. <http://www.nsk.hr/digitalizirani-katalozi/> (posjet 14.6.2014).
- „Stare hrvatske novine – naslovnica“. <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/Default.aspx> (posjet 8.6.2014).
- „Stari hrvatski časopisi – naslovnica“. <http://dnc.nsk.hr/Journals/Default.aspx> (posjet 15.6.2014).
- „UMI Dissertation Express - Welcome!“ <http://dissexpress.umi.com/dxweb/search.html> (posjet 8.6.2014).
- „Universitätsbibliothek Augsburg Digitale Sammlungen“. <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/dda/aktuell/index.html> (posjet 15.6.2014).
- „Zotero | Home“. <https://www.zotero.org/> (posjet 14.6.2014).

Literatura

- „Beall's List of Predatory Publishers 2013 | Scholarly Open Access“. <http://scholarlyoa.com/2012/12/06/bealls-list-of-predatory-publishers-2013/> (posjet 15.6.2014).
- Berry, David M. *Understanding Digital Humanities*. Palgrave Macmillan, 2012.
- Dalton, Margaret Stieg i Laurie Charnigo. „Historians and Their Information Sources“. *College & Research Libraries* 65/5 (2004): 400–425.
- Gold, Matthew K. *Debates in the Digital Humanities*. University of Minnesota Press, 2012.
- Graham, Suzanne R. „Historians and Electronic Resources: Patterns and Use“. *Journal of the Association for History and Computing* 5/2 (2002). <http://hdl.handle.net/2027/spo.3310410.0005.201> (posjet 15.6.2014).
- Hajdarović, Miljenko. „Vrjednovanje internet stranica povijesne tematike“. *Historijski zbornik* 63 (2010): 561–69.
- Hammarfelt, Björn. „Using Altmetrics for Assessing Research Impact in the Humanities“. *Scientometrics*, March 18, 2014. doi:10.1007/s11192-014-1261-3.
- Hicks, Diana. „One Size Doesn't Fit All: On the Co-Evolution of National Evaluation Systems and Social Science Publishing“. *Confero Essays on Education Philosophy and Politics* 1/1 (2012): 67–90. doi:10.3384/confero13v1121207b.
- Hicks, Diana M. „The Dangers of Partial Bibliometric Evaluation in the Social Sciences“. *Economia Politica* 23/2 (2006): 145–62.

- Nikolić Jakus, Zrinka. *Uvod u studij povijesti*. 2. dopunjeno izd. Zagreb: Leykam international, 2012.
- „Predatory Publishers Are Corrupting Open Access : Nature News & Comment“. <http://www.nature.com/news/predatory-publishers-are-corrupting-open-access-1.11385> (posjet 15.6.2014).
- Sinn, Donghee. „Impact of Digital Archival Collections on Historical Research“. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 63/8 (2012): 1521–37. doi:10.1002/asi.22650.
- Sukovic, Suzana. „Convergent Flows: Humanities Scholars and Their Interactions with Electronic Texts“. *The Library Quarterly* 78/3 (2008): 263–84. doi:10.1086/588444.
- Svensson, Patrik. „Envisioning the Digital Humanities“ 6/1 (2012). <http://www.digitalhumanities.org/dhq/vol/6/1/000112/000112.html> (posjet 15.6.2014).
- Tahir, Muhammad, Khalid Mahmood i Farzana Shafique. „Use of Electronic Information Resources and Facilities by Humanities Scholars“. *The Electronic Library*, 28/1 (2010): 122–36. doi:10.1108/02640471011023423.
- Warwick, Claire, Melissa Terras, Isabel Galina, Paul Huntington, i Nikoleta Pappa. „Library and Information Resources and Users of Digital Resources in the Humanities“. *Program: Electronic Library and Information Systems* 42/1 (2008): 5–27. doi:10.1108/00330330810851555.

SUMMARY

Electronic scientific resources for historians and modern library services as their scientific support

The paper describes the characteristics of scholarly researches in the humanities with emphasis on the search for scientific literature. In addition, it explains why humanist researchers have adopted electronic scientific resources a bit later than other scientists. The author brings the classification of electronic resources for historians, mentions the most important representatives of each group and discusses their advantages and limitations. Furthermore, the author discusses about academic libraries as places that create their own digital collections and provide access to other electronic resources. Moreover, libraries offer both traditional and modern services to help their users function more efficient in the world of e-science.

Keywords: electronic scientific resources, e-resources, history, historians, the humanities, information seeking behaviour, scientific literature, academic libraries, open access to scientific information